

AUKŠTOJO MOKSLO TARYBOS 2014 METŲ IŠVADOS IR REKOMENDACIJOS DĖL AUKŠTOJO MOKSLO BŪKLĖS LIETUVOJE

Aukštojo mokslo taryba (toliau – AMT), vykdydama jai pavestą vieną iš esminių funkcijų - analizuoti, vertinti ir teikti pasiūlymus ir išvadas Švietimo ir mokslo ministerijai strateginiais aukštojo mokslo plėtros ir kokybės gerinimo klausimais ir remdamasi Mokslo ir studijų stebėsenos ir analizės centro (toliau – MOSTA) parengtomis apžvalgomis, konstatuoja, kad 2013 metais AMT pateiktos išvados išliko aktualios ir 2014 metais.

Kartu su ankstesnių metų rekomendacijomis AMT teikia šias išvadas bei pasiūlymus.

Aukštojo mokslo tarybos misija ir jos įgyvendinimas 2014 metais

AMT yra Švietimo ir mokslo ministerijos patariamoji institucija, kuri, be analizės ir pasiūlymų teikimo, taip pat vertina kandidatus į aukštosios mokyklos senato (akademinės tarybos) skiriamus aukštosios mokyklos tarybos narius, teikia kandidatų įvertinimą aukštajai mokyklai. Pastaraisiais metais AMT posėdžiuose daugiausia dėmesio skirta būtent šiai funkcijai. 2014 metais vertinti kandidatai į Vilniaus dailės akademijos, Vilniaus kolegijos, Šiaulių universiteto, Mykolo Romerio universiteto, Lietuvos edukologijos universiteto tarybas. Iš viso įvertinti 24 kandidatai.

Kandidatų į aukštųjų mokyklų tarybas vertinimo metu paaiškėjo, kad AMT dažnai gaudavo ne visą medžiagą. Konkretumo ir aiškumo ypač stokota kandidatų anketos dalyje apie motyvaciją. Kadangi aukštosios mokyklos pačios yra atsakingos už formuojamas tarybas, rekomenduotina, viešo konkurso būdu renkant tarybų narius, atidžiau vertinti kandidatų motyvaciją, kuri turėtų būti vienas iš svarbiausių kriterijų, vertinant pretendentų tinkamumą. Verta pamąstyti apie aiškesnių kriterijų, pagal kuriuos turėtų būti vertinamas kandidatų į aukštųjų mokyklų tarybas tinkamumas, parengimą.

Praktika taip pat parodė, kad AMT vaidmuo, numatytas Mokslo ir studijų įstatyme, aukštųjų mokyklų tarybų narių atrankoje yra gana formalus, nes AMT nuomonė dėl pateiktų kandidatų į tarybas aukštosioms mokykloms yra tik rekomendacinė. Jeigu AMT nuomonė dėl kurio nors kandidato yra neigiama, aukštosioms mokykloms atsižvelgti į tai neprivaloma. Teisės aktuose numatytos AMT procedūros įvertinti kandidatus į aukštosios mokyklos senato (akademinės tarybos) skiriamus aukštosios mokyklos tarybos narius ir ne vėliau kaip per 2 mėnesius pateikti aukštajai mokyklai kandidatų įvertinimą, iš esmės, tik pailgina tarybų formavimo procesus. Svarstytinas dabartinės tvarkos tikslingumas, pažymint, kad pavyzdžiui Vilniaus universiteto taryba buvo sudaryta be AMT vaidmens. Kadangi to nenumato Lietuvos Respublikos Seimo patvirtintas Vilniaus universiteto statutas.

AMT yra pasirengusi daugiau dėmesio skirti kitoms jos nuostatuose numatytoms funkcijoms ir aktyviau dalyvauti, patariant strateginiais aukštojo mokslo plėtros klausimais, ypač atsižvelgiant į šiuo metu rengiamus naujus ir aukštojo mokslo situaciją reikšmingai paveiksiančius dokumentus – Mokslo ir studijų įstatymo projektą, Studijų sričių ir kryptių, pagal kurias vyksta studijos aukštosiose mokyklose, sąrašą ir kt.

Studijų kokybės gerinimas, vidinių mainų, pasirengimo studijuoti problematika

Profesinių mokyklų, kolegijų ir universitetų studijų programos yra savitos savo turiniu ir suteikiamomis kompetencijomis. Jos siekia numatytų ir viešai deklaruojamų akademinį tikslų, naudoja tam tikrus mokymo, studijų metodus, siekia suteikti absolventams tam tikras kompetencijas, atitinkančias esančių darbo vietų arba jų kūrimo reikalavimus. Absolventų kompetencijų kokybė turi būti svarbiausias studijų organizatorių tikslas. Didelės dalies gimnazijų absolventų pasirengimas studijuoti aukštosiose mokyklose yra nepakankamas. Viena iš priežasčių yra per daug ankstyvas mokymosi gimnazijose profiliavimas, profesinio orientavimo stoka. AMT mano, kad turėtų būti kritiškai įvertinta priėmimo į aukštąsias mokyklas tvarka. Dėl to nukenčia studijų kokybė ir išleidžiamų absolventų kompetencijos. Siūloma MOSTA daugiau bendradarbiauti su Lietuvos švietimo taryba ir kitomis institucijomis dėl tikslesnių duomenų apie absolventų pasirengimą studijoms.

Stojamojo balo į profesines mokyklas, kolegijas ir universitetus minimalių lygių įvedimas galėtų būti vienas iš instrumentų studijų kokybei gerinti.

Didžioji dalis profesinių mokyklų, kolegijų ir universitetų turi gerai įrengtas mokymo, studijų, mokslo taikomųjų tyrimų bazes. Siekiant geriau išnaudoti turimus materialinius išteklius ir dėstytojų patirtį, skatintinas aktyvesnis tarpusavio papildomumas ir darni veikla tarp profesinių mokyklų, kolegijų ir universitetų. Jie turėtų daugiau naudotis vieni kitų laboratorijomis, skatinti nuolatinį geros patirties perėmimą ir bendradarbiavimą.

Profesinių mokyklų, kolegijų ir universitetų misijos yra skirtingos, jų studijų programų turinys neturi persidengti. Tačiau studijuojantiems profesinėse mokyklose ir kolegijose turi būti sudarytos geresnės sąlygos tęsti aukštesnio lygio studijas gaunant valstybės finansavimą. Gerai besimokantiems turėtų būti sudarytos sąlygos tęsti aukštesnio lygio studijas, organizuojant papildomas studijas arba studijų modulių akreditavimą aukštesnio lygio institucijoje. Šie keliai studijuojantiems neturi tapti studijuojančiųjų siekiamybe, tačiau norintiems turi būti nesunkiai prieinami, o institucijos tam turi būti pasirengusios. Taip pat reiktų plėtoti diskusijas dėl magistrantūros sampratos.

Siekiant parengti specialistus, gebančius atlikti kompleksines užduotis, aukštosioms mokykloms turėtų būti sudarytos sąlygos ir galimybės tarpkryptinių ir tarpsritinių studijų programų plėtrai tarp aukštųjų mokyklų šalies viduje ir su užsienio aukštosiomis mokyklomis organizuojant jungtinių studijų programų įgyvendinimą.

Per didelis studijų turinio reglamentavimas, įtvirtinant studijų kryptių reglamentus, trukdo studijų inovacijų diegimui, stabdo naujų studijų formų plėtrą. Ieškant galimybių sudaryti palankesnes studijų sąlygas tam plačiau naudojant e. studijas, individualius studijų planus ir kitas modernias studijų formas. Masinio atviro internetinio kurso (ang. MOOC – *Massive Open Online Course*) racionalus panaudojimas galėtų sustiprinti „suaugusiųjų“ studijas bei kvalifikacijos palaikymo kursus. Būtina įteisinti tarpkryptinių ir tarpsritinių studijų visose trijose studijų pakopose organizavimą, sustiprinti neformalaus išsilavinimo įgyvendinimo realias priemones, plėtoti akademinis mainus ir jungtines studijų programas bei kitokią kooperaciją ne tik tarptautiniu mastu, bet ir aukštųjų mokyklų viduje bei tarp jų šalyje.

Doktorantūros studijų problematika

Lietuvos statistikos departamento 2014 m. duomenimis, 2013 m. mokslo laipsnio siekė 2686 doktorantai (2012 m. – 2681 asmuo). Įgijusių mokslo laipsnį asmenų skaičius padidėjo 11,6 proc.: 2012 m. daktaro mokslo laipsnį įgijo 395 asmenys, 2013 m. – 441 asmuo. Tačiau studijuojančių doktorantūroje studentų skaičius per 2009–2013 metus dar nepasiekė didžiausio 2010 m. stebėto lygio – tais metais studijavo 2974 asmenys.

Norint priartėti prie ES27 šalių vidurkio, daktaro laipsnį įgyjančių asmenų skaičių 1000-iai šalies gyventojų reiktų padidinti 47 proc. (Inovacijų sąjungos švieslentė 2014; angl. *Innovation Union Scoreboard 2014*). Pavyzdžiui, Estijoje šį rodiklį iki ES 27 šalių vidurkio reiktų padidinti tik 24 proc. Dalinai šią problemą galima būtų išspręsti įteisinus doktorantūros studijas ilgalaikiuose moksliniuose projektuose.

Kita šioje studijų pakopoje stebima problema – ypač mažas (IUS 2014 duomenimis 0 proc.) Lietuvoje doktorantūroje studijuojančių ne ES šalių piliečių skaičius. Estijoje šios kategorijos doktorantai sudaro 4,2 proc. nuo visų mokslo laipsnio siekiančių studentų (17 proc. nuo ES27 šalių vidurkio). Ne ES šalių doktorantų dalis yra svarbus rodiklis, nes tokio pobūdžio studentų mobilumas rodo šalyje vykdomos informacijos ir žinių sklaidos veiksmingumą. Greta to, perspektyviausių užsienio šalių doktorantų pritraukimas didina šaliai reikalingų kvalifikuotų tyrėjų skaičių.

Lietuvoje būtina aktyvinti diskusijas apie inovatyvias doktorantūros studijas (angl. *Innovative Doctoral Training*), kurių septynis pagrindinius principus 2011 m. lapkričio 28–29 d. patvirtino ES Ministrų Taryba:

1. Aukšta mokslinių tyrimų kokybė (angl. *Research excellence*).
2. Patraukli institucinė aplinka (angl. *Attractive institutional environment*).
3. Tarpdisciplininių mokslinių tyrimų galimybė (angl. *Interdisciplinary research options*).

4. Atvirumas išorei (angl. *Exposure to industry and other relevant employment sectors*).
5. Tarptautinio bendradarbiavimo užtikrinimas (angl. *International networking*).
6. Išugdyti universalūs gebėjimai (angl. *Transferable skills training*).
7. Studijų kokybės užtikrinimo sistema (angl. *Quality assurance*).

Svarbu taip pat neatidėliotinai svarstyti kitų ES šalių patirtį įteisinant, greta mokslo ir meno doktorantūros, industrinę doktorantūrą (angl. *Industrial Doctoral Training*). Tai galimybė doktorantūrą vykdyti ir įmonėms kartu su aukštosiomis mokyklomis, kurios turi doktorantūros teisę. Industrinės doktorantūros pagrindinis principas – pramonės, verslo įmonės deleguoja doktorantūros studijoms tyrėjus, kurie studijuoja universitete ir atlieka doktorantūros tyrimus, tiesiogiai susijusius su įmonės veikla. Tai labai prisidėtų prie mokslo ir verslo bendradarbiavimo stiprinimo.

Aukštojo mokslo struktūros ir finansavimo tobulinimas

Aukštojo mokslo finansavimas išlieka vienu iš problemiškesnių Lietuvos švietimo ir mokslo sistemos aspektų. Lietuvos valstybės strateginiuose dokumentuose deklaruotas siekis kurti inovatyvią ir žiniomis grįstą visuomenę gali būti realizuotas, tik stiprinant švietimo sektorių. Apklausos duomenimis, 80 proc. absolventų nori studijuoti aukštosiose mokyklose ir tai yra pasitikėjimo aukštojo mokslo pagrindas, kuriuo remiantis reikia plėtoti aukštojo mokslo sistemą.

Remiantis tyrimų apie studentų pasirengimą studijoms ir tarptautinę patirtį rezultatais, AMT nuomone, šiuo metu vykstančios diskusijos apie 3 metų bakalauro studijas turi remtis išsamia esamos būklės analize ir diferencijuotu požiūriu į atskirų studijų sričių poreikius. Aukštasis mokslas nėra susijęs tik su padėtimi darbo rinkoje, bet jis pirma skirtas visapusiškam asmenybės ugdymui. Studijų laikotarpio sumažinimas gali atsiliiepti studijų kokybei.

Šiuo metu daugiau diskutuojama ir daugiau dėmesio skiriama studijų finansavimo formai, bet ne jos apimčiai, turiniui ir pamatiniams principams. Lietuvos gyventojų, turinčių daktaro laipsnį, dėstytojų iki 30 metų skaičiaus mažėjimas, studentų ir dėstytojų migracija į aukštąjį mokslą geriau finansuojančias šalis, studentų skaičiaus mažėjimas (ypač magistro ir doktorantūros studijose) ir kitos panašios tendencijos liudija apie aukštajam mokslui gresiančią krizę. Lietuvos aukštojo mokslo finansavimo modelis ir apimtis neatitinka aukštojo mokslo kaip bendrojo gėrio sampratos ir ilginiui gali stabdyti Lietuvos modernizacijos procesus.

Su finansavimo problema glaudžiai susiję pastaruju metu aukštosiose mokyklose aiškiai pastebima studijų ir studentų darbo derinimo problema ir tikslinio studijų finansavimo reglamentavimas. Šiais klausimais būtina inicijuoti diskusiją su darbdavių organizacijomis. Tyrimų duomenimis, studentų finansinei paramai Lietuvoje skiriama dvigubai mažiau lėšų nei vidutiniškai Europos Sąjungos šalyse. Susiklostė situacija, kad didžioji dalis studentų studijas finansuoja dirbdami. Į tai atsižvelgiančios aukštosios mokyklos mėgina prisitaikyti, todėl nestebina, kad MOSTA analizės duomenimis, 41 proc. bakalaurantų ir 30 proc. magistrantų turi galimybę pasirinkti individualų studijų grafiką. Tai neišvengiamai atsiliieps (ir jau dabar atsiliepia) studijų procesui (studijų nutraukimo problema) bei kokybei. Visavertės studijos ypač svarbios bakalauro pakopoje, nes jos lemia tolesnį – magistro ir doktorantūros – studijų kokybę.

AMT siūlo plėtoti diskusijas dėl stipendijų ir kreditavimo, socialinės paramos studentams tvarkos. Siekiant socialinio teisingumo, siūlytinas toks studijų finansavimo modelis, kuris numatytų vienodus studijų mokesčius visiems studijuojantiems; likusią dalį turėtų skirti valstybė.

Aukštojo mokslo problemas būtina spręsti keliais lygmenimis. Turi būti tęsiamos diskusijos dėl aukštųjų mokyklų tinklo optimizavimo atsižvelgiant į aukštojo mokslo regioninę svarbą, nesumažinant studijų kryptių aprėpties, geriant ir puoselėjant aukštųjų mokyklų savitumą, tačiau tuo pačiu metu turėtų būti didinami valstybės asignavimai aukštajam mokslui. Tam, kad įvykdytų savo funkciją – užtikrinti visuomenės gyvybingumą ir pažangą, siekiant svarbiausių visuomenės ir valstybės tikslų, Lietuvos aukštasis mokslas turi atitikti esminę sąlygą – studijos turi būti prieinamos visiems gabiems ir motyvuotiems asmenims.

Atskirai minėtinas klausimas dėl mokslo ir studijų balanso aukštosiose mokyklose. Šiuo metu formuojasi situacija, kuri nėra palanki studijų procesui. Konkursinis mokslo projektų finansavimas ir tam skirtos lėšos itin pagerino galimybes vykdyti mokslinius tyrimus universitetuose, tačiau studijų procesas tokio postūmio iki šiol nepatyrė. Numatomas studijų kainos padidinimas atskiroms (mažiausiai finansuotoms) studijų sritims yra svarbus, tačiau nepakankamas žingsnis adekvačiam studijų proceso finansavimui užtikrinti.

AMT, atsižvelgdama į pastaraisiais metais vykstančias diskusijas dėl sutarčių su aukštosiomis mokyklomis nuostatos įteisinimo Mokslo ir studijų įstatyme, pabrėžia, kad sutartiniai įsipareigojimai turėtų būti abipusiai, t. y. būtų numatomi ne tik aukštosioms mokykloms, bet ir finansuojančiai pusei. Teisės aktai turėtų aiškiai apibrėžti santykį tarp bazinio ir tikslinio finansavimo, numatant skaidrias vieno ir kito finansavimo apskaičiavimo ir skyrimo procedūras.